

Organizacja Kościoła prawosławnego w II Rzeczypospolitej (1918-1921)

Organization of the Orthodox Church in the Second Polish Republic (1918-1921)

Słowa kluczowe: Kościół prawosławny, II Rzeczypospolita, patriarcha Tichon (Bielawin), struktury diecezjalne, Ministerstwo Wyznań i Oświecenia Publicznego, statut prawosławnej diecezji warszawskiej

Key words: Orthodox Church, Second Polish Republic, Patriarch Tikhon (Bielawin), diocesan structures, Ministry of Religious Affairs and Public Enlightenment, statute of the Orthodox Diocese of Warsaw

Streszczenie

Polski rząd w latach 1918-1921 zmierzał do sformowania wyższej władzy cerkiewnej. Stworzył podstawy pod misję dyplomatyczną w Moskwie i Stambule, dążąc do usamodzielnienia administracyjnego i oddzielenia prawosławia w Polsce od wpływów Rosji sowieckiej. W pierwszym etapie organizacji diecezjalnej Kościoła prawosławnego w Polsce skryształizowały się określone potrzeby, mianowicie powołanie wyższej władzy cerkiewnej i zadbanie o właściwe relacje z polskimi władzami. Kościołem prawosławnym w Polsce kierowały różne wyższe władze cerkiewne: ukraińskiego synodu biskupów, patriarchatu moskiewskiego czy synodu hierarchii rosyjskiej za granicą. Ze swej strony polskie władze nie zgadzały się na ingerencję zewnętrznych zarządów cerkiewnych. W powyższej sytuacji należało stworzyć niezależny wyższy zarząd cerkiewny na miejscu w celu uregulowania życia cerkiewnego w Polsce i obrony interesów cerkiewnych w relacjach z polskim rządem.

¹ Bp dr hab. Andrzej Borkowski, prof. ucz., Wydział Teologiczny Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej w Warszawie.

Abstract

The Polish government in the years 1918-1921 aimed at forming a higher church authority. It created the basis for a diplomatic mission in Moscow and Istanbul, striving for administrative independence and separation of the Orthodox Church in Poland from the influence of Soviet Russia. In the first stage of the diocesan organization of the Orthodox Church in Poland, specific needs were crystallized, namely the appointment of a higher church authority and the establishment of proper relations with the Polish authorities. The Orthodox Church in Poland was led by various higher church authorities: the Ukrainian Synod of Bishops, the Moscow Patriarchate, and the synod of the Russian hierarchy abroad. For their part, the Polish authorities did not agree to the interference of external church administrations. In the above situation, it was necessary to create an independent higher board of the church at home, in order to regulate the life of the church in Poland and defend the interests of the church in relations with the Polish government.

1. Tytułem wstępu

W literaturze przedmiotu nie mamy zbyt wiele odrębnych opracowań i artykułów, które zajmują się analizą początkowego etapu organizacji Kościoła prawosławnego w II Rzeczypospolitej w okresie od uzyskania niepodległości do zakończenia wojny polsko-bolszewickiej z lat 1919-1920 i ustalenia przebiegu granic między tymi państwami traktatem ryskim z 18 marca 1921 roku. Podejmując się badania powyższego okresu, należy dokonać opisu najważniejszych problemów badawczych: Jakie były relacje między państwem i Kościołem prawosławnym? Na czym polegała rola misji dyplomatycznych polskiego rządu w Moskwie? Jakie cele zamierzał realizować polski rząd w swej polityce wewnętrznej względem Cerkwi? Jakie stanowisko w relacjach z polskim rządem zajął patriarchat moskiewski? Jakie wyższe władze cerkiewne miały wpływ na administrację cerkiewną w Polsce? Na czym polegały zmiany w organizacji struktur diecezjalnych w Kościele prawosławnym w Polsce? Specyfika badań wymagała korzystania z materiałów źródłowych. Bazę źródłową do napisania powyższego artykułu stanowi korespondencja Ministerstwa Wyznań i Oświecenia Publicznego oraz Ministerstwa

Spraw Zagranicznych, zachowana w Archiwum Akt Nowych w Warszawie.

2. Projekt statutu prawosławnej diecezji warszawskiej z 7 września 1918 roku

Wraz z powołaniem Rady Regencyjnej (1917-1918) w granicach Królestwa Polskiego znalazło się kilka diecezji prawosławnych. Z tego względu synod rosyjski pod przewodnictwem patriarchy Tichona (Bielawina) zatwierdził projekt dotyczący organizacji odrębnego okręgu metropolitalnego, idąc za przykładem istniejącej organizacji Kościoła rzymskokatolickiego w Rosji. Polityka hierarchii rosyjskiej polegała na podtrzymywaniu niezmiennego stanowiska odnośnie do organizacji diecezji warszawskiej na zasadach wskazanych przez synod wszechrosyjski (AOP, KYE, A/v 5, k. 89-92; Borkowski 2015, 88-100.108-109; Čencova 2020, 133-202)². Statut prawosławnej diecezji warszawskiej został zatwierdzony 7 września 1918 roku na soborze wszechrosyjskim. Zaledwie kilkanaście dni później, 19 września 1918 roku, pełnomocnik Rady Regencyjnej Królestwa Polskiego w Moskwie Aleksander Lednicki (Pol 1999, 3-43) spotkał się na zlecenie rządu z patriarchą Tichonem i nowo mianowanym na katedrę warszawską, po śmierci arcybiskupa Mikołaja (Ziorowa) (1908-1915) (Grâznov 1976, 66-70; Sokol, Kirill 2002; Mironowicz 2005, 58-59; Bogdanova, Mironovič 2018, 322-328)³,

² Odłączenie od patriarchatu ekumenicznego metropolii kijowskiej i zależnych od niej struktur cerkiewnych Polski i Litwy oraz włączenie ich w 1686 roku w skład patriarchatu moskiewskiego było aktem niekanonicznym, podobnie jak zniesienie samorządności metropolity kijowskiego, posiadającego tytuł egzarchy tronu ekumenicznego. Patriarszy i synodalny tomos o nadaniu autokefalii Kościołowi prawosławnemu w Polsce (nr protokołu 4729 – 13.11.1924).

³ Arcybiskup Mikołaj (Ziorow) urodził się w rodzinie duchownego w Nowomirgorodzie. Początkowe wykształcenie otrzymał w gimnazjum złotopolskim, a po jego ukończeniu także w odeskim seminarium duchownym. W 1875 roku ukończył moskiewską akademię teologiczną, po czym 10 października został mianowany wykładowcą seminarium duchownego w Razaniu. Dnia 30 września 1883 roku został mianowany inspektorem seminarium duchownego w Wołogdzie, a 8 listopada 1885 inspektorem

arcybiskupem Serafinem (Cziczagowem) (1915-1921) (Čěrnaja 1993, 5-32; Orlovskij 1996, 425-429; Pelica 2007, 380)⁴ w celu omówienia

mohylewskiego seminarium duchownego. 25 września 1887 roku złożył śluby mnisze, 27 września został wyświęcony na hierodiakona, 1 października na hieromnicha, a 16 listopada był mianowany rektorem mohylewskiego seminarium duchownego. 22 listopada 1887 r. został podniesiony do godności archimandryty. 30 maja 1889 roku pełnił funkcję rektora seminarium duchownego w Tbilisi. 29 września 1891 roku został wyświęcony na biskupa Aleutów i Alaski. 14 września 1898 roku wrócił z USA do Rosji i został mianowany biskupem Taurydy i Symferopola. 26 marca 1905 roku podniesiony do godności arcybiskupa i mianowany arcybiskupem twersko-kaszyńskim. Nie objął jednak katedry ze względu na ciężki stan zdrowia. Od 8 kwietnia 1905 do 1908 roku przebywał w jednym z klasztorów diecezji taurydzkiej. Od 5 kwietnia 1908 roku mianowany arcybiskupem warszawskim i przywiślańskim. Zmarł 20 grudnia 1915 roku w Piotrogradzie.

⁴ Arcybiskup Serafin (Leonid Michajłowicz Cziczagow) urodził się w 1856 roku w Petersburgu w rodzinie generała dywizji artylerii. Należał do jednej z najszlachetniejszych rodzin szlacheckich guberni kostromskiej. W latach 1877-1878 brał udział w wojnie rosyjsko-tureckiej. Otrzymał od cara Aleksandra III order i szablę z inskrypcją dedykacyjną za męstwo. W 1890 roku, z błogosławieństwa ojca duchowego Jana z Kronsztadu, zrezygnował z kariery wojskowej. W tym czasie samodzielnie studiował nauki teologiczne. Na początku 1893 roku został wyświęcony na diakona, a dwa dni później na kapłana w cerkwi Dwunastu Apostołów na Kremlu. Za własne pieniądze odrestaurował świątynię i założył przy niej Towarzystwo Białego Krzyża, aby pomagać dzieciom oficerów. Po 3 latach został przeniesiony do cerkwi św. Mikołaja Cudotwórcy w Wagankowie, którą odrestaurował za własne pieniądze. Po owdowieniu, w 1898 roku ksiądz Leonid przyjął śluby mnisze z imieniem Serafin i został mianowany przełożonym klasztoru Spaso-Eutymowego w Suzdalu i podniesiony do rangi archimandryty. Ojciec Serafin napisał żywot św. św. Serafina z Sarowa i Eutymiusza. W krótkim czasie odnowił klasztor i urządził w nim bibliotekę. W 1904 roku został mianowany przełożonym klasztoru Zmartwychwstania Pańskiego – Nowej Jerozolimy pod Moskwą. Wiosną 1905 roku archimandryta Serafin został konsekrowany na biskupa Sukhum, na początku 1906 roku – biskupa orłowskiego i sewskiego, we wrześniu 1908 roku został biskupem Kiszyniowa i Chocimia. Wszędzie znany był z dobroczynności i organizacji życia parafialnego, za co został odznaczony Orderem św. Anny I stopnia. W maju 1912 roku został podniesiony do godności arcybiskupa twerskiego. W czasie I wojny światowej organizował pomoc uchodźcom, wyposażał w niezbędne fundusze szpitale i pociągi sanitarne oraz zbierał datki dla rannych żołnierzy. W 1917 roku jako monarchista został usunięty z katedry biskupiej Tweru. Jesienią 1918 został mianowany metropolitą warszawskim i przywiślańskim, ale ze względu na sytuację polityczną nie przyjechał do Warszawy.

zasad zarządzania Kościołem prawosławnym w Polsce (AAN, MWRiOP, sygn. 1003, k. 2-3: Pismo pełnomocnika Rady Regencyjnej Królestwa Polskiego w Rosji A. Lednickiego do Departamentu Stanu z 20 września 1918 roku; AAN, MWRiOP, sygn. 960, k. 13: Pismo patriarchy Tichona do pełnomocnika Rady Regencyjnej Królestwa Polskiego w Rosji A. Lednickiego z 23 września 1918 roku; AAN, MWRiOP, sygn. 960, k. 11: Pismo pełnomocnika Rady Regencyjnej Królestwa Polskiego w Rosji A. Lednickiego do Departamentu Stanu z 27 września 1918 roku; AAN, MWRiOP, sygn. 1003, k. 49: List patriarchy Tichona do pełnomocnika misji dyplomatycznej Polski w Moskwie Tytusa Filipowicza z 22 września 1921 roku; Krasowski 1988, 115; Gromadskij 1937, 14). W trakcie spotkania Lednicki dowiedział się o nowych zasadach funkcjonowania diecezji warszawskiej, ustalonych na soborze wszechrosyjskim w 1918 roku.

Podczas kolejnego spotkania z arcybiskupem Serafinem, 26 września, pełnomocnik rządu otrzymał kilka ważnych dokumentów, mianowicie dekret patriarchy Tichona mianujący arcybiskupa Serafina na diecezję warszawską, statut diecezji warszawskiej z 7 września 1918 roku i petycję patriarchy do polskich władz o wprowadzenie w życie postanowień soboru wszechrosyjskiego dotyczących diecezji warszawskiej z udzieleniem jej materialnego wsparcia. Procedowana sprawa przyjazdu do Polski arcybiskupa Serafina w celu objęcia katedry została nieco później przerwana na skutek zmian w ministerstwie i wyjazdu Lednickiego z Rosji, a także wybuchu wojny polsko-bolszewickiej (1919-1921) oraz zarzutów ze strony rządu, że w soborowych obradach nie uczestniczył przedstawiciel polskich władz (AAN, MWRiOP, sygn. 1013, k. 10: Pismo Ministerstwa WRiOP do Departamentu Stanu z 19 października 1918 roku; Starodub 2013, 638-646). Co więcej, chodziło o sam fakt pojawienia się takiego aktu normatywnego przyjętego bez wiedzy polskiego rządu. Ministerstwo podkreślało, że rozstrzyganie takich kwestii należało do wyłącznej kompetencji polskich władz. W każdym razie przed przywróceniem prawosławnej diecezji warszawskiej, zdaniem

Ministerstwa Wyznań i Oświecenia Publicznego, należało: zgromadzić dane statystyczne o duchowieństwie prawosławnym i wiernych na terenie państwa; zbadać rzeczywisty stan posiadania Kościoła prawosławnego; przygotować projekt statutu, na podstawie którego mógłby działać Kościół prawosławny w Polsce.

W pierwszym swym punkcie statut prawosławnej diecezji warszawskiej określał zasady zarządzania, które zasadniczo nie różniły się od tych dotyczących pozostałych diecezji w ramach patriarchatu moskiewskiego.

Prawosławna diecezja warszawska pozostaje w swoich dawnych granicach i, wchodząc w skład Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej, rządzi się na zasadach ogólnie przyjętych przez Święty Sobór dla wszystkich prawosławnych diecezji Rosyjskiej Cerkwi, a mianowicie: a) podlega kanonicznie Najwyższej Administracji Cerkiewnej, na czele której stoi Jego Świątobliwość Patriarcha Moskwy i Wszechrusi; b) wysyła swoich przedstawicieli na Wszechrosyjskie Sobory Cerkiewne; c) podlega biskupowi diecezjalnemu, zgromadzeniu diecezjalnemu i radzie diecezjalnej zgodnie z ustaleniami Świętego Soboru Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej w kwestii administracji i sądownictwa diecezjalnego oraz zgodnie z lokalnymi uwarunkowaniami i potrzebami; d) biskupa diecezjalnego prawosławnej diecezji warszawskiej wybierają duchowni i świeccy diecezji spośród kandydatów zatwierdzonych przez Święty Synod, a po wyborze zatwierdza Święty Synod („Opredelenie ob ustrojstve Varšavskoj eparchii...” 1994, 23-24).

W wyjątkowych przypadkach dopuszczano mianowanie i przenoszenie biskupów przez najwyższą władzę cerkiewną. Ponadto w diecezjach o charakterze misyjnym biskupi diecezjalni powinni być wybierani spośród kandydatów doświadczonych w pracy misyjnej. W sytuacji braku takich kandydatów biskupi mogli być mianowani przez najwyższą władzę cerkiewną w Moskwie („Opredelenie ob eparhial'nom upavlenii...” 1994, 17-33)⁵.

⁵ Uwagi 1-2, art. 16 decyzji soborowej w sprawie administracji diecezjalnej.

Z perspektywy dalszych lat relacji państwa z Kościołem prawosławnym w Polsce wynika, że rząd nie był zainteresowany przybyciem arcybiskupa Serafina w związku z uchwaleniem przez władze cerkiewne w Moskwie statutu diecezji warszawskiej, którego nie zamierzał wdrażać w życie. Poza pierwszym punktem statutu, odnoszącym się do pełnej zależności administracyjnej od najwyższej władzy zwierzchniej w Rosji, władze państwowe unikały zatwierdzenia punktu trzeciego statutu, odnoszącego się do zachowania przez Kościół prawosławny dotychczasowych praw majątkowych.

Wszystkie prawosławne cerkwie, kaplice i klasztory, które przed wojną należały do diecezji warszawskiej i znajdowały się w obrębie Królestwa Polskiego, wraz z ich majątkiem i kapitałem, są zastrzeżone jako własność diecezji warszawskiej. Podobnie własność diecezji składa się z majątku i kapitału należącego do Domu Biskupów Warszawskich i innych instytucji diecezjalnych [...] Świątynie i mienie parafii prawosławnych, które z powodu braku lub małej liczebności ludności prawosławnej zostaną zlikwidowane, jak również wszystkie cerkwie wojskowe w Królestwie Polskim, przechodzą na własność najbliższych parafii i uważane są za przypisane do nich („Opredelenie ob ustrojstve Varšavskoj eparchii...” 1994, 23-24).

Polskie władze początkowo wzbraniały się także przed przyjęciem piątego punktu, mówiącego o równouprawnieniu z innymi wyznaniami: „Cerkwi prawosławnej w Królestwie Polskim przysługują wszelkie prawa określone przez ustawy państwowe Królestwa Polskiego w stosunku do innych wyznań chrześcijańskich” („Opredelenie ob ustrojstve Varšavskoj eparchii...” 1994, 23-24). Powody celowego opóźnienia zatwierdzenia trzeciego i piątego punktów statutu stały się widoczne w kolejnych latach, gdy państwo rozpoczęło etapowy plan rewindykacji świątyń prawosławnych.

3. Organizacja struktur diecezjalnych Kościoła prawosławnego w Polsce w latach 1918-1920

Oficjalne opublikowanie uchwały soborowej przez patriarchat uzależniono od zatwierdzenia jej przez władze polskie po przybyciu na miejsce arcybiskupa Serafina. Początkowo patriarcha moskiewski polecił zarząd nad diecezją chełmską i misję utworzenia nowej diecezji poleskiej (Ul'á-novs'kij 1997, 135-138; Kostúk 2000, 11; Pelica 2007, 377-378; Starodub 2014, 74)⁶ wikariuszowi diecezji wołyńskiej biskupowi krzemienieckiemu Dionizemu (Waledyńskiemu) (Dudra 2010, 19-25; Michalczuk 2022, 17-34)⁷. W jej skład miały wejść terytoria wyodrębnione z diecezji mohylewskiej, mińskiej i grodzieńskiej (AAN, MWRiOP, sygn. 1013, k. 13: Pismo biskupa Dionizego do ministra WRiOP z 27 grudnia 1919 roku). Wcześniej, w latach 1902-1911, Dionizy sprawował w kolejności funkcje

⁶ Arcybiskup miński Jerzy (Jaroszewski) szybko zorientował się, że do dalszego zarządzania ukraińską częścią diecezji mińskiej będzie potrzebował poparcia nowo utworzonego rządu ukraińskiego. Dlatego w listopadzie 1918 roku przejechał do Pińska, ukraińskiej części swej diecezji, podporządkowanej decyzją patriarchatu moskiewskiego zarządowi cerkiewnemu w Ukrainie. Ponadto arcybiskup Jerzy wystosował pismo do ministerstwa religii w Kijowie z 17 stycznia 1919 roku na skutek rzekomego braku kontaktu części diecezji z Mińskiem znajdującym się pod okupacją niemiecką, co w rzeczywistości nie miało miejsca. Z polecenia patriarchy Tichona tymczasową opiekę nad trzema powiatami diecezji mińskiej otrzymał biskup krzemieniecki Dionizy. W związku z zaistniałą sytuacją arcybiskup Jerzy wyjaśniał, że nie było potrzeby, aby częścią jego diecezji zarządzał Dionizy, skoro sam przejechał na terytorium Ukrainy. Proponował więc, aby pełnomocnictwo Dionizego potraktowano jako nieaktualne, a w sprawach diecezji prosił o kontakt, tak jak to miało miejsce do czasu okupacji, z biskupem diecezjalnym. W piśmie deklarował także swą narodowość ukraińską. Ministerstwo uwzględniło prośbę Jerzego 23 stycznia.

⁷ Biskup krzemieniecki Dionizy (Konstanty Nikołajewicz Waledyński) urodził się 4 maja 1876 roku w Muromie. W 1888 roku wstąpił do seminarium duchownego we Włodzimierzu, a następnie w Ufie. W 1896 roku rozpoczął studia w akademii teologicznej w Kazaniu. 14 września 1897 roku złożył śluby mnisze, następnie 1 października otrzymał święcenia diakońskie, a 9 maja 1899 roku święcenia kapłańskie. Studia teologiczne w Kazaniu ukończył w 1900 roku. W latach 1901-1902 wykładał w seminarium duchownym w Symferopolu. 21 kwietnia 1913 roku został konsekrowany na biskupa krzemienieckiego, wikariusza diecezji wołyńskiej.

wykładowcy, inspektora i rektora seminarium duchownego w Chełmie. Następnie, z powodów zdrowotnych, wyjechał do Rzymu, gdzie zainteresował się archeologią, z którą związał swe późniejsze zainteresowania badawcze. Podczas I wojny światowej, jako jeden z nielicznych hierarchów, nie opuścił swej katedry. Z chwilą otrzymania nowej misji hierarcha skierował 5 stycznia 1919 roku pismo do ambasady Polski w Ukrainie z prośbą o wydanie przepustki upoważnionym przedstawicielom chełmskiego zarządu diecezjalnego na wjazd do Polski w celu ustalenia z rządem zasad dalszego funkcjonowania Kościoła prawosławnego na Chełmszczyźnie i Podlasiu oraz powrotu duchowieństwa prawosławnego (AAN, MWRiOP, sygn. 1006, k. 6). Później, gdy trwały rokowania pokojowe w Rydze w marcu 1921 roku, mińskie i chełmskie rady diecezjalne ponownie podniosły sprawę mianowania biskupów wikariuszy w Chełmie i Nowogródku.

W związku z wyborem w czerwcu 1917 roku arcybiskupa Tichona (Bielawina) na katedrę moskiewską, na swą poprzednią diecezję litewsko-wileńską patriarcha mianował biskupa Eleuteriusza (Bogojawleńskiego) (Kireev 2002, 278; Nikitin 2008, 280 – 282; Novinskij 2005, 389-397)⁸, który w listopadzie 1918 powrócił z uchodźstwa w Rosji

⁸ Arcybiskup Eleuteriusz (Dymitr Jakowlewicz Bogojawleński) urodził się w rodzinie wiejskiego psalmisty. Jego młodszym bratem był biskup Izidor. W 1889 roku Dymitr ukończył szkołę cerkiewną w Starym Oskolu i seminarium duchowne w Kursku i został mianowany nauczycielem szkoły parafialnej w Jamskiej Słobodzie. W 1890 roku wstąpił w związek małżeński, a 25 listopada tego samego roku został wyświęcony na kapłana i delegowany do parafii Opieki Matki Bożej we wsi Trostyanets, rejonu nowooskolskiego jednak wkrótce owdowiał. W 1900 roku wstąpił do petersburskiej akademii teologicznej, którą ukończył w 1904 roku i złożył śluby mnisze z imieniem Eleuteriusz. Następnie został mianowany nauczycielem homiletyki w kamieniec-podolskim seminarium duchownym. Od 1906 roku był inspektorem w chełmskim seminarium duchownym. Od 1909 roku pełnił funkcję rektora smoleńskiego seminarium duchownego w stopniu archimandryty. 21 sierpnia 1911 roku został wyświęcony na biskupa kowieńskiego, wikariusza diecezji litewskiej, przy arcybiskupie Tichonie (Belawinie). W 1914 roku, po rozpoczęciu I wojny światowej, przeniósł się do moskiewskiego monasteru dońskiego. Po zakończeniu działań wojennych powrócił do diecezji. Uchwałą Świętego Synodu

do Wilna, a w 1919 roku został przewodniczącym litewskiej rady diecezjalnej. Eleuteriusz został zaangażowany w proces organizowania wyższej administracji Kościoła prawosławnego w Polsce w maju 1920 roku. Sytuacja diecezji grodzieńskiej wyglądała nieco inaczej. W zastępstwie nieobecnego ordynariusza arcybiskupa Michała (Jermakowa) (Gromadskij 1932, 5-16; Starodub 2002, 442-479)⁹, patriarcha powierzył tymczasową administrację nad nią wikariuszowi biskupowi białostockiemu Włodzimierzowi (Tichonickiemu) (Zernov 1965, 30; Żeleźniakowicz 1982, 14-22; Svitič 1997, 93; Koržič, Krivonos, Šejkin 2003, 123-129; Mironowicz 2018, 15-17)¹⁰.

w Moskwie z 11 lipca 1921 roku został wyniesiony do godności arcybiskupa litewskiego i wileńskiego.

⁹ Arcybiskup Michał (Wasilij Fiodorowicz Jermakow) urodził się 31 lipca 1862 roku w Petersburgu. Ukończył seminarium duchowne, a następnie w 1887 roku akademię teologiczną w Kijowie. W tym samym roku, 19 czerwca, przyjął śluby mnisze, a 29 czerwca został wyświęcony na hieromnicha i mianowany wykładowcą w kijowskim seminarium duchownym. W 1888 roku został inspektorem orłowskiego seminarium duchownego, a w 1890 roku p.o. inspektora petersburskiej akademii teologicznej. W 1891 roku został podniesiony do godności archimandryty i zatwierdzony na stanowisku inspektora. Od 1893 roku pełnił funkcję rektora mohylewskiego seminarium duchownego, a następnie wołyńskiego seminarium duchownego. Dnia 31 stycznia 1899 roku został konsekrowany na biskupa nowogródzko-siewierskiego, wikariusza diecezji czernihowskiej. Od 20 października 1899 roku przeniesiony na stanowisko biskupa kowieńskiego, wikariusza diecezji litewskiej, a od 6 września 1903 roku mianowany biskupem Omska i Semipałatyńska. 9 grudnia 1905 roku został biskupem grodzieńskim i brzeskim. W 1907 roku zorganizował wikariat diecezji z siedzibą w Białymstoku. 6 maja 1912 roku został podniesiony do godności arcybiskupa.

¹⁰ Biskup Włodzimierz (Wiaczesław Tichonicki) urodził się 22 marca (4 kwietnia) 1873 roku we wsi Bystrycy, rejonu orłowskiego, guberni wiackiej. Był synem kapłana Michała Pietrowicza Tichonickiego. Ukończył seminarium duchowne w Wiatce (1893) i kazańską akademię teologiczną (1898). W 1897 roku złożył śluby mnisze. W tym samym roku otrzymał święcenia diakańskie, a w następnym kapłańskie. Został skierowany do pracy misyjnej w Kirgistanie, której przewodniczył do 6 maja 1901 roku, i został podniesiony do godności archimandryty. Po powrocie do Rosji został mianowany przełożonym supraskiego monasteru Zwiastowania Najświętszej Marii Panny (1906). W 1907 roku został konsekrowany na biskupa białostockiego, wikariusza diecezji grodzieńskiej. W 1914 roku, po wybuchu I wojny światowej, został ewakuowany do Moskwy. Uczestniczył w pracach Synodu Lokalnego Rosyjskiej Cerkwi prawosławnej

Z wybuchem I wojny światowej arcybiskup Michał został ewakuowany do Moskwy wraz z braćmi z grodzieńskiego monasteru borysoglebskiego. Zabrał ze sobą relikwiarz z częścią relikwii męczennika Gabriela Zabłudowskiego i cudowną Żyrowicką Ikonę Matki Bożej, które zostały umieszczone w soborze św. Bazylego na Kremlu. Arcybiskup mieszkał w komnatach metropolitalnych monasteru cudzowskiego, odprawiał nabożeństwa w cerkwiach przy ulicy Miaśnickiej, gdzie przebywali ewakuowani duchowni grodzieńscy. Od września 1918 roku czasowe kierownictwo diecezji grodzieńskiej przejął wikariusz Michała, biskup białostocki Włodzimierz. Powrót Michała na grodzieńską katedrę stał się niemożliwy. Na początku 1921 roku został mianowany przełożonym moskiewskiego monasteru dońskiego. W 1921 roku, w wyniku aktywizacji ruchu autokefalicznego na Ukrainie przy poparciu władz sowieckich, pojawiła się kwestia zastąpienia obsady stolicy metropolitalnej w Kijowie, gdyż metropolita kijowski i galicyjski Antoni (Chrapowicki) opuścił Rosję wraz z białymi wojskami w 1920 roku. Zgodnie z przyjętym w 1918 roku przez synod wszechukraiński, a następnie zatwierdzonym przez synod lokalny rosyjskiej Cerkwi prawosławnej (1917-1918) regulaminem o wyższej administracji cerkiewnej w Ukrainie, nowy metropolita kijowski powinien być wybierany podczas wszechukraińskiego synodu, a następnie zatwierdzony przez patriarchę moskiewskiego. W rezultacie patriarcha nie mógł z własnej woli ogłosić wakatu tronu metropolity kijowskiego i powołać nowego metropolity do katedry kijowskiej. Synod biskupów Ukrainy, który odbył się w Kijowie w dniach 1-2 czerwca 1921 roku, zwrócił się do patriarchy Tichona z prośbą o wysłanie doświadczonego biskupa. Pod koniec czerwca tego samego roku patriarcha Tichon podniósł Michała do rangi metropolity i mianował go egzarchą patriarchy Ukrainy, nadając mu prawa metropolity kijowskiego jako tymczasowego zastępcy nieobecnego metropolity

w latach 1917-1918. Ojciec biskupa, ksiądz Michał Tichonicki, zginął z rąk bolszewików w 1918 roku. Być może na skutek grożącego niebezpieczeństwa Włodzimierz zdecydował o swym powrocie do Grodna we wrześniu 1918 roku.

Antoniego. Jednocześnie Michał niezmiennie mianował się arcybiskupem grodzieńsko-brzeskim (Gromadskij 1932, 16; Mazyrin 2007a; Mazyrin 2007b; Mazyrin 2007c; Prelovs'ka 2007, 118-128).

4. Sprawa autokefalii w polityce wewnętrznej rządu polskiego w latach 1919-1920

W wyniku pierwszych ustaleń Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego wysłało 12 listopada 1919 roku do kompetentnych w tej kwestii organów państwowych komunikat o sytuacji Kościoła prawosławnego w Polsce z propozycją jednoczesnych posunięć (AAN, MWRiOP, sygn. 960, k. 42-44; Borkowski 2015, 21-22). Stwierdzało w nim, że wobec braku kanonicznego zwierzchnika cerkiewnego i dezorganizacji diecezjalnych konsystorzów duchowieństwo prawosławne nie wiedziało, do kogo miało się zwracać w sprawach kanonicznych i tym samym czuło się nadal zależne od Kościoła rosyjskiego, z którym nie było w stanie utrzymywać kontaktów ze względu na panujący na Wschodzie chaos po rewolucji bolszewickiej. W powyższej sytuacji ministerstwo proponowało stworzenie w granicach Rzeczypospolitej samorządnej hierarchii prawosławnej, niezależnej od patriarchatu w Moskwie. Jednym z motywów dążenia do przeprowadzenia przez władzę zmian wewnętrznej struktury cerkiewnej był przytaczany zarzut mianowania na diecezję warszawską arcybiskupa Serafina w 1918 roku, bez uprzedniej zgody władz państwowych (Valetta 1864, 162)¹¹.

Podążając za przykładem innych niedawno utworzonych Kościołów autokefalicznych w Europie Wschodniej, ministerstwo było zainteresowane uzyskaniem autokefalii przez Kościół prawosławny w Polsce.

¹¹ Normy kanoniczne Kościoła prawosławnego dopuszczają częściową lub całkowitą niezależność jurysdykcyjną w sytuacji zagrożenia ingerencją polityczną obcych mocarstw. Patriarcha konstantynopoliński Focjusz formułuje pogląd, zgodnie z którym wraz ze zmianą politycznych granic i utworzeniem niepodległego państwa mogą nastąpić przemiany w administracji kościelnej. Nie należy jednak traktować tej formuły jako reguły, ale raczej jako przyzwolenie kanoniczne.

Wprowadzenie nowego statutu wewnętrznego zależało od podjęcia stosownej uchwały przez polską hierarchię prawosławną i inicjatywy polskiego rządu. Ministerstwo deklarowało ze swej strony gotowość do zabezpieczenia stanu materialnego duchowieństwa prawosławnego i potrzeb wyznaniowych wiernych. Ponadto odwoływało się do historycznej przeszłości Polski, idąc za przykładem jej władców, którzy czynili starania w sprawie uzyskania cerkiewnej niezależności swym prawosławnym obywatelom, zaczynając od porozumienia się z patriarchatem ekumenicznym. Ministerstwo uważało, że sprawę samorządności cerkiewnej należało skonsultować z władzami duchowymi w Konstantynopolu. W odpowiedzi na pismo z dnia 12 listopada 1919 roku Ministerstwo Spraw Zagranicznych zakomunikowało, że sprawę uregulowania położenia kanoniczno-prawnego Kościoła prawosławnego w Polsce uważało za nadzwyczaj ważną i pilną. Niezależnie od utrudnienia spowodowanego brakiem ustalenia wschodnich granic Rzeczypospolitej, zaleciło poczynić odpowiednie kroki w celu jego oddzielenia od wpływów patriarchatu moskiewskiego. W powyższej kwestii należało porozumieć się z miejscowym duchowieństwem prawosławnym i patriarchatem konstantynopolitańskim (AAN, MWRiOP sygn. 960, k. 5; Papierzyńska-Turek 1980a, 55).

W dniach 12 lutego i 13 kwietnia 1920 roku odbyło się posiedzenie przedstawicieli MWRiOP, Zarządu Cywilnego Ziem Wschodnich, Zarządu Cywilnego Wołynia i Podola w celu przedyskutowania sprawy kanonicznej niezależności Kościoła prawosławnego w Polsce. Uczestnicy obrad zgodzili się z potrzebą szybkiego usunięcia wpływu patriarchatu moskiewskiego na prawosławnych obywateli Rzeczypospolitej poprzez całkowite uniezależnienie tego Kościoła. Do tego czasu Kościół polski miałby jurysdykcyjnie podlegać patriarchatowi w Konstantynopolu. Stwierdzono jednak, że jest jeszcze zbyt wcześnie na podejmowanie rozmów z prawosławną hierarchią na temat autokefalii ze względu na brak ustalenia wschodnich granic (AAN, MWRiOP, sygn. 1003, k. 2; Papierzyńska-Turek 1989, 105).

5. Zarząd diecezjami warszawską i chełmską przez biskupa białostockiego Włodzimierza w latach 1920-1921

W związku z powrotem duchownych i wiernych z uchodźstwa w Rosji, hierarchia prawosławna była zmuszona do przeprowadzenia ponownej reorganizacji struktur cerkiewnych. W 1920 roku w Polsce było trzech hierarchów: wileński Eleuteriusz i dwóch biskupów pomocniczych, białostocki Włodzimierz i krzemieniecki Dionizy. W dniu 24 maja 1920 roku w Wilnie odbyło się spotkanie biskupów Włodzimierza i Eleuteriusza z przedstawicielami Ministerstwa Wyznań i Wydziału Narodowościowego oraz Religijnego Komisariatu Generalnego Ziem Wschodnich. Jednym z pierwszych posunięć polskiego rządu w stosunku do Kościoła prawosławnego w sferze diecezjalnej i terytorialnej organizacji było mianowanie biskupa białostockiego Włodzimierza na administratora dwóch diecezji podległych jurysdykcyjnie Kościołowi rosyjskiemu (AAN, MSZ, sygn. 2869, k. 21-32: Protokół z posiedzenia w Wilnie z dnia 24 maja 1920 roku w sprawie świątyń prawosławnych, znajdujących się w granicach Państwa Polskiego; Pismo Ministerstwa WRiOP do biskupa Włodzimierza z 17 listopada 1920 roku; Gromadskij 1937, 8-9; Bendza 2006, 19-21). Na pierwszą z nich, warszawską i chełmską, synod w Moskwie wyznaczył początkowo arcybiskupa Serafina, natomiast na drugiej, grodzieńskiej, formalnie pozostawał nieobecny arcybiskup Michał. W diecezji wołyńskiej i żytomierskiej była podobna sytuacja, gdzie biskupem diecezjalnym był przebywający na uchodźstwie arcybiskup Eulogiusz (Gieorgijewskij) (Georgievskij 1947, 55-378; Pelica 2007, 382-383)¹².

¹² Arcybiskup Eulogiusz (Wasilij Gieorgijewskij) urodził się 10 kwietnia 1868 roku w miejscowości Somowo w guberni tulskiej, w rodzinie duchownego prawosławnego. Ukończył seminarium duchowne w Tule (1888) i moskiewską akademię teologiczną (1892). Śluby mnisze i święcenia kapłańskie przyjął w 1895 roku. W latach 1897-1902 był rektorem chełmskiego seminarium duchownego. W 1903 roku otrzymał chirotonię na biskupa lubelskiego, wikariusza diecezji chełmsko-warszawskiej. W 1905 roku został biskupem chełmsko-lubelskim. W 1912 roku podniesiony do godności arcybiskupa. Diecezją wołyńską kierował w latach 1914-1921. Opuścił Rosję w 1920 roku. Wyjechał

Biskupowi Włodzimierzowi, należącemu do grona zwolenników i współpracowników patriarchy moskiewskiego, nie zależało na bezwzględnym podporządkowaniu się zaleceniom Ministerstwa WRiOP, które z czasem cofnęło mu zezwolenie na zarządzanie diecezjami grodzieńską i warszawską w granicach Kościoła prawosławnego w Polsce (AAN, MSZ, sygn. 2869, k. 34: Pismo Ministerstwa WRiOP do Ministerstwa Spraw Zagranicznych z 5 września 1921 roku; AAN, MWRiOP, sygn. 991, k. 189: Pismo Ministerstwa WRiOP do biskupa Włodzimierza z 5 września 1921 roku; Borkowski 2015, 23-24). Dążenie polskich władz do wyjęcia Kościoła prawosławnego spod jurysdykcji patriarchatu moskiewskiego wynikało w dużym stopniu z chęci uwolnienia go od politycznych nacisków bolszewików. Wydaje się to całkiem usprawiedliwione, zważywszy na niebezpieczeństwo wplątania obywateli wyznania prawosławnego w politykę zagraniczną Związku Radzieckiego. Jednak z uzależnieniem struktur cerkiewnych od państwa wiązało się także zagrożenie ewentualnych nadużyć ze strony polskiego rządu, z dominującym Kościołem rzymskokatolickim i przykrymi doświadczeniami z przeszłości, związanymi z przymusowym narzuceniem unii kościelnej ludności prawosławnej.

W końcu lata 1921 roku w Polsce przebywało pięciu biskupów prawosławnych: arcybiskup wileński Eleuteriusz (Bogojawleński), biskup białostocki Włodzimierz (Tichonicki), biskup krzemieniecki Dionizy (Waledyński), biskup piński i nowogródzki Pantelejmon (Rożnowski) (Doroś 2000, 182-187; Korzič, Krivonos, Šejkin 2003, 143-144; Znosko-Borovskij 2006, 548-585)¹³ oraz biskup chełmski Sergiusz (Korolow)

do Serbii, Niemczech, a następnie do Paryża. Kierował rosyjskimi parafiami prawosławnymi w Europie Zachodniej (1921-1946).

¹³ Biskup Pantelejmon (Paweł Rożnowski) urodził się 27 października 1867 roku w guberni witebskiej. Po ukończeniu szkoły realnej w Niżnym Nowogrodzie, a następnie wojskowej szkoły inżynierskiej w Petersburgu, uzyskał stopień oficera. Po odbyciu stażu i przejściu do rezerwy został wybrany na marszałka prowincji szlachty sybirskiej. W prowincji tej posiadał duży majątek ziemski, który odziedziczył po ojcu. Wkrótce porzucił świeckie stopnie i tytuły i wstąpił do Kazańskiej Akademii Teologicznej.

(Georgievskij 1947, 428-431; Svitič 1997, 15, 20; Raevskaâ-H'ûz 1987, 12-55; Pelica 2007, 391)¹⁴. Nowa diecezja pińsko-nowogródzka została utworzona z zachodniej części diecezji mińskiej, która po podpisaniu traktatu ryskiego pozostała na obszarze Polski. Pozwolenie władz na tymczasowe zarządzanie warszawską i chełmską diecezją otrzymał początkowo biskup Włodzimierz (AAN, MSZ, sygn. 2869, k. 5: Pismo MWRiOP do MSZ z 17 listopada 1920 roku; AAN, MSZ, sygn. 2869, k. 6: Pismo MWRiOP do biskupa Włodzimierza w Grodnie z 17 listopada 1920 roku; AAN, MSZ, sygn. 2869, k. 9-10: Protokół narady w sprawie działalności Cerkwi prawosławnej w granicach Rzeczypospolitej Polskiej

Po ukończeniu studiów przyjął śluby mnisze 15 września 1897 roku w kazańskim monasterze Przemienienia Pańskiego z imieniem Pantelejmon, a następnie został wyświęcony na hieromnicha. W 1898 roku został mianowany przełożonym skitu Świętych Niewiast Niosących Wonności w Kazaniu. W 1900 roku podniesiony do godności ihumena. W 1904 roku mianowany przełożonym monasteru św. Jana Miłościwego w Zahajcach w diecezji wołyńskiej w stopniu archimandryty. W 1905 roku otrzymał stanowisko przełożonego monasteru Świętej Trójcy w Witebsku. Dnia 2 czerwca 1913 roku został wyświęcony na biskupa Dźwiny z siedzibą w monasterze Objawienia Pańskiego w Połocku. Władyka Pantelejmon pozostawał biskupem sufraganem do 1917 roku, do chwili wyjazdu do Kijowa. Brał udział we wszechrosyjskim synodzie lokalnym (1917-1918). Następnie służył w Kamieńcu Podolskim, a w 1919 roku przeniósł się do Wilna. W 1920 roku biskup Pantelejmon został mianowany przez patriarchę Tichona biskupem pińskim i nowogródzkim.

¹⁴ Biskup Sergiusz (Arkadij Korolow) urodził się 18 stycznia 1881 roku w Moskwie. W 1896 roku rozpoczął naukę w seminarium duchownym w Betanii, a w 1902 roku w moskiewskiej akademii teologicznej. W 1906 roku wstąpił do monasteru jableczyńskiego. W 1908 roku został wyświęcony na hieromnicha, a w 1914 roku podniesiony do godności archimandryty i mianowany przełożonym. W 1916 roku, w związku z ofensywą niemiecką, monaster został ewakuowany. Sergiusz wraz ze wspólnotą wyjechał do Moskwy, gdzie zamieszkał w monasterze Marty i Marii. W 1917 roku przebywał w miejscowości Kobielaki w guberni połtawskiej. 25 kwietnia 1920 roku rozpoczęła się wojna Polski z Rosją Sowiecką. W szczytowym momencie działań wojennych, jesienią 1920 roku, dekretem patriarchy Tichona, archimandryta Sergiusz Korolow został mianowany biskupem bielskim i równocześnie powierzono mu tymczasową administrację diecezją chełmską. Chirotonia biskupia odbyła się 17 kwietnia 1921 roku w monasterze Świętego Ducha w Wilnie. Polskie władze nie uznały jednak jego konsekracji, dlatego został zmuszony do pozostania w monasterze.

z 24 maja 1920 roku)¹⁵, będący najstarszym pod względem święceń biskupich. W latach 1920-1921 zmanifestował swe związki z organizacjami emigracji rosyjskiej w Polsce i przykładowe wypełnianie poleceń władzy cerkiewnej w Moskwie przy pomocy stworzonej przez niego warszawskiej rady cerkiewnej (AAN, MWRiOP, sygn. 1027, k. 220-221: Pismo sekretarza warszawskiej prawosławnej rady cerkiewnej M. Serebrennikowa do ministra WRiOP z 12 listopada 1920 roku). Pretendujący na wyższy organ cerkiewny zarząd został początkowo wyłoniony z komisji szkolnej, powołanej przy rosyjskim Komitecie Emigracyjnym, na czele którego stała osoba świecka. Rada cerkiewna nie posiadała żadnych pełnomocnictw otrzymanych przez inną wyższą władzę cerkiewną. Dnia 17 kwietnia 1921 roku biskup Włodzimierz i Eleuteriusz, z polecenia patriarchy Tichona, konsekrowali w wileńskim monasterze Świętego Ducha na biskupa bielskiego Sergiusza (Korolowa), który został mianowany tymczasowym administratorem diecezji chełmskiej. Konsekracji nie uzgodniono z polskimi władzami, które odmówiły uznania nowego biskupa i zerwały kontakty z biskupem Włodzimierzem (Gromadskij 1937, 8-9). W rezultacie biskup Sergiusz nie pełnił tej funkcji z powodu braku akceptacji władz państwowych i pozostał w monasterze w Jabłecznej.

Spośród całej hierarchii największym zaufaniem władz cieszył się biskup krzemieniecki Dionizy (Waledyński), któremu władze państwowe powierzyły zarząd nad diecezją wołyńską. Podczas spotkania z ministrem Maciejem Ratajem (Dawdziuk 2008, 44)¹⁶ w czerwcu 1921 roku

¹⁵ W Wilnie 24 maja 1920 roku odbyło się spotkanie przedstawicieli MWRiOP z biskupem Włodzimierzem, podczas którego powierzono mu stanowisko tymczasowego zarządcy diecezjami warszawską i chełmską, a także w granicach powiatów białostockiego, bielskiego i sokólskiego do czasu uregulowania kwestii wewnętrznego statutu Kościoła prawosławnego w Polsce.

¹⁶ W 1919 roku w Zamościu odbył się zjazd delegatów okręgu zamojskiego, który miał wyłonić kandydatów PSL „Wyzwolenie” na posłów do Sejmu Ustawodawczego. Podczas tego wydarzenia udało mu się otrzymać nominację. Wkrótce został posłem. W Sejmie zasiadał także w komisjach: oświatowej, spraw zagranicznych i wojskowych.

miał otrzymać propozycję przygotowania projektu organizacji wyższego zarządu Kościoła prawosławnego w Polsce (Gromadskij 1937, 10). Zdaniem ministerstwa, słabymi stronami potencjalnego kandydata na zwierzchnika cerkiewnego była zbyt ciasna współpraca z ministerstwem oświecenia Ukraińskiej Republiki Narodowej i deklarowanie swego 'ukrainofilstwa'. Ponadto Dionizy pozostawał w otwartym konflikcie z pozostałymi hierarchami, co nie gwarantowało scementowania jednolitej struktury cerkiewnej (Starodub 1999, 343-350; Kukurudza 2010, 24-26). Biskup Dionizy był jedynym hierarchą 'niepewnym' w polityce patriarchy moskiewskiego. Przynajmniej tak określał go w swej korespondencji z patriarchą kierujący zachodnioeuropejskimi parafiami patriarchy moskiewskiego były arcybiskup wołyński Eulogiusz. Wiadomości o stanie Cerkwi w Polsce otrzymywał od swego zaufanego informatora biskupa Włodzimierza (Tichonickiego). W jednym ze swych pism do patriarchy z 26 sierpnia 1921 roku proponował przeniesienie biskupa krzemienieckiego na inną diecezję poza granicami Polski (Lazareva 2000, 96-108).

Wśród polskich elit politycznych okresu międzywojennego przeważało przekonanie, że do Kościoła prawosławnego należało się dystansować lub dążyć do jego polonizacji i związania go z polską państwowością. Dlatego po zakończeniu wojny polsko-radzieckiej układem ryskim z 18 marca 1921 roku rozpoczęto procedurę w sprawie autokefalii, początkowo przez nawiązanie kontaktów z Moskwą. W związku z tym w notatce rządowej (AAN, MWRiOP, sygn. 959, k. 6-7) postawiono następujące pytania: Czy pan minister Rataj kontaktował się z patriarchą odnośnie do sprawy autokefalii? Jakie jest stanowisko patriarchy? Czy autokefalia ma zostać udzielona w formie błogosławieństwa dla zatwierdzonego przez organy rządowe biskupa, czy dla synodu hierarchii?

W rządzie Wincentego Witosa, zaprzysiężonym 24 lipca 1920 roku, został ministrem wyznań religijnych i oświecenia publicznego. Gabinet podał się do dymisji 13 września 1921 roku. W okresie od 11 sierpnia do 13 września 1921 roku był również p.o. ministra kultury i sztuki.

Czy należy wystosować podanie od rządu, czy też patriarcha udzieli błogosławieństwa na skutek zabiegów pana ministra? Czy pan minister planuje wspólne wystąpienie do patriarchy w formie podania od rządu i od biskupów prawosławnych, przyłączających się do podania rządu? Czy biskup Serafin (Cziczagow) przybędzie do Warszawy w celu objęcia stanowiska arcybiskupa warszawsko-chełmskiego? Czy biskupowi Eleuteriuszowi powierzono zwierzchnią władzę nad biskupami Polski?

Rząd nie uznał przybyłego z Wilna do Nowogródka biskupa Pan-telejmona w oczekiwaniu na uprzednie otrzymanie przedstawienia ze strony patriarchy, zaś sam hierarcha został wezwany do Warszawy w celu wyjaśnienia wynikłych okoliczności. Kolejną trudną kwestią był wybór przez synod biskupów ukraińskich archimandrytę Smaragda (Łatyszenko) na biskupa dubieńskiego. Rząd, wobec bardzo złej opinii o nim, nie mógł zatwierdzić go na wyższe stanowisko, tym bardziej że na obszarze byłej diecezji wołyńskiej rząd uznał jedynie biskupa krzemienieckiego Dionizego. Rząd nie otrzymał przedstawienia na biskupa sufragana biskupa białskiego archimandrytę monasteru jableczyńskiego Sergiusza (Korolowa) i jako takiego go nie uznał. Rząd nie zatwierdził erygowanej diecezji pińsko-nowogródzkiej, stworzonej bez jego wiedzy i zgody. Otwartym pytaniem była kwestia, kto miał spełniać do czasu ustalenia losu Wilna władzę kanoniczną w tych powiatach byłej diecezji wileńskiej, które odeszły od Polski? Czy biskup miński Jerzy, który zjechał do Warszawy na wezwanie rządu, nie mógłby objąć byłej diecezji mińskiej, której część pozostała w granicach Polski? Na koniec notatki rządowej informowano o piśmie arcybiskupa Jerzego do patriarchy moskiewskiego (AAN, MWRiOP, sygn. 959, k. 6-7).

W opinii przybyłego do Rzeczypospolitej w sierpniu 1921 roku arcybiskupa Jerzego (Jaroszewskiego), biskup białostocki Włodzimierz zajmował się szkodliwą działalnością, prowadzącą do nieporządku i anarchii. Z pominięciem zgody wyższej władzy cerkiewnej w Polsce zarządzał poza diecezją grodzieńską także warszawsko-chełmską, tytułując się 'biskupem warszawskiej i chełmskiej diecezji'. Tym samym naruszał 13.

i 16. kanon synodu antiocheńskiego, nie podejmując przy tym żadnej próby uprawomocnienia swej działalności. Czynił to z pominięciem początkowego kanonicznego administratora biskupa krzemienieckiego Dionizego na mocy uchwały władzy synodalnej w Kijowie i wyznaczonego w późniejszym czasie przez synod moskiewski i patriarchę biskupa bialskiego Sergiusza. Po cofnięciu biskupowi Włodzimierzowi w dniu 5 września 1921 roku dekretu państwowego na zarządzanie diecezją warszawską i chełmską Włodzimierz zawiadomił konsystorz w Warszawie, że nie zgadza się z powyższą decyzją. Podczas kierowania diecezją warszawsko-chełmską powołał 'Radę Cerkiewną w Polsce' w celu podejmowania istotnych decyzji w sprawie całego Kościoła prawosławnego w Polsce. Uczył to bez zgody pozostałych hierarchów, ustanawiając nad nimi nadrzędną instytucję. Ingerował w życie innych diecezji, czego dobitnym przykładem może służyć suspendowanie przeniesionego przez biskupa Dionizego do diecezji wołyńskiej duchownego chełmskiego Aleksandra Gromadzkiego w czasie krótkotrwałego administrowania przez niego wakującą diecezją chełmską. Biskup Włodzimierz kontynuował swą politykę także po ustanowieniu wyższej władzy cerkiewnej w Polsce w osobie arcybiskupa Jerzego, egzarchy na prawach metropolity lokalnego (uchwała św. Synodu z 15/28 września 1921 roku nr 1423; Inozemcev 1923, 11).

Wiosną 1921 roku wznowiono działalność misji dyplomatycznej rządu polskiego w Moskwie (Kruszyński 2010). Pertraktacji w sprawie organizacji wyższej władzy cerkiewnej w Polsce podjął się chargé d'affaires w RFSRR Tytus Filipowicz. Zadowolony z możliwości wznowienia kontaktów z Warszawą patriarcha Tichon, po spotkaniu z Filipowiczem, tłumaczył swą długotrwałą przerwę w relacjach z polskim rządem wojną sowiecko-polską i przedłużającymi się rokowaniami pokojowymi między walczącymi stronami. Okres stanu wyjątkowego, zdaniem patriarchy Tichona, zmusił patriarchat moskiewski do podjęcia szeregu ważnych decyzji dotyczących życia prawosławnego w Polsce, bez respektowania przyjętych kontaktów dyplomatycznych między patriarchatem a rządem.

Równolegle z podjętymi rozmowami w Moskwie polski rząd zabiegał o spotkanie w patriarchacie ekumenicznym. W rezultacie na początku maja 1921 roku ambasador Rzeczypospolitej w Turcji Włodzimierz Jodko złożył oficjalną wizytę w siedzibie patriarchatu konstantynopolińskiego na Fanarze w celu zebrania informacji na potrzeby polskiego rządu w sprawie samodzielności Kościoła prawosławnego w Polsce, przy duchowym wsparciu i błogosławieństwie Wielkiego Kościoła („Eidiseis. Orthodoxoi Polōnias” 1921, 143a).

6. Podsumowanie

Polski rząd zmierzał, niezależnie od trudności, do możliwie szybkiego sformowania wyższej władzy cerkiewnej, co uwidoczniło się w jego polityce zagranicznej i wewnętrznej: 1) stworzył podstawy misji dyplomatycznej w Moskwie i Stambule, która doprowadziła ostatecznie do pertraktacji z patriarchatem moskiewskim, a następnie patriarchatem ekumenicznym; 2) poprzez zatwierdzenie systemu diecezjalnego, na zasadach ścisłej współpracy Kościoła prawosławnego i państwa polskiego, zrealizował swój plan usamodzielnienia administracyjnego i oddzielenia prawosławia w Polsce od wpływów Rosji sowieckiej. Począwszy od 1918 roku pełnomocnik Rady Regencyjnej Królestwa Polskiego w Moskwie Aleksander Lednicki prowadził rozmowy na zlecenie rządu z patriarchą Tichonem w celu ustalenia zasad organizacji wyższego zarządu cerkiewnego w Polsce. Po zakończeniu wojny polsko-bolszewickiej pertraktacje z patriarchatem zostały wznowione przez chargé d'affaires w RFSRR Tytusa Filipowicza.

W początkowym etapie formowania się suwerennego państwa polskiego patriarchat moskiewski zatwierdził projekt organizacji odrębnego okręgu metropolitalnego na czele z nowo mianowanym arcybiskupem warszawskim Serafinem, który nie mógł przyjechać do Polski ze względów politycznych. Podobna, nieustabilizowana na skutek nieustannie zmieniających się granic wschodnich niepodległego państwa, sytuacja miała miejsce w przypadku hierarchów pozostałych diecezji. Poza

krajem znajdowali się arcybiskupi: wołyński Eulogiusz, grodzieński Michał i miński Jerzy. W kraju pozostał jedynie biskup sufragan Dionizy, zaś pod koniec 1918 roku z uchodźstwa powrócili biskup sufragan Włodzimierz i mianowany na biskupa diecezjalnego w Wilnie Eleuteriusz. Jednym z pierwszych posunięć polskiego rządu w sferze diecezjalnej i terytorialnej organizacji Kościoła prawosławnego było mianowanie biskupa białostockiego Włodzimierza na administratora dwóch diecezji: grodzieńskiej i warszawskiej. W 1921 roku patriarchat moskiewski, bez powiadomienia polskich władz, utworzył nową diecezję pińsko-nowogródzką, na którą mianował biskupa Pantelejmona i polecił dwóm biskupom Włodzimierzowi i Eleuteriuszowi konsekrowanie na biskupa bielskiego Sergiusza, tymczasowego administratora diecezji chełmskiej. W rezultacie polskie władze odmówiły uznania biskupów na nowych katedrach i zerwały kontakty z biskupem Włodzimierzem. Spośród pozostałych hierarchów największe zaufanie wzbudzał biskup krzemieniecki Dionizy, któremu władze państwowe powierzyły zarząd nad diecezją wołyńską.

W pierwszym etapie organizacji diecezjalnej Kościoła prawosławnego w Polsce skryształizowały się określone potrzeby, mianowicie powołanie wyższej władzy cerkiewnej, w szczególności zaś zadbanie o właściwe relacje z polskimi władzami. Niedopuszczalną sytuacją było kierowanie Kościołem prawosławnym w Polsce przez różne wyższe władze cerkiewne. Część ukraińska była zależna od ukraińskiego synodu biskupów, inna pozostawała w zależności od patriarchy moskiewskiego (pomimo utrudnień kontaktowania się z nim z powodów politycznych), jeszcze inną, pretendującą na dominującą władzę, był synod rosyjski za granicą. Ze swej strony polskie władze nie zgadzały się na ingerencję zewnętrznych zarządów cerkiewnych. W powyższej sytuacji należało stworzyć niezależny wyższy zarząd cerkiewny na miejscu, mający odniesienie jedynie do władzy zwierzchniej patriarchatu, niezbędny do uregulowania życia cerkiewnego w Polsce i obrony interesów cerkiewnych w relacjach z polskim rządem.

Skróty

AAN, MSZ – Archiwum Akt Nowych, Ministerstwo Spraw Zagranicznych.

AAN, MWRiOP – Archiwum Akt Nowych, Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego.

AOP, KYE – Archeio Oikoumenikou Patriarcheiou, Kōdikas Ypomnīmatōn Eklogīs.

Materiały archiwalne

AAN, MSZ, sygn. 2869.

AAN, MWRiOP, sygn. 959, 960, 991, 1003, 1006, 1013, 1027.

AOP, KYE, A/v 5.

Bibliografia

Bendza, Marian. 2006. *Droga Kościoła prawosławnego w Polsce do autokefalii*. Białystok: Uniwersytet w Białymstoku.

Bogdanova, Tat'ana, i Antoni Mironovič. 2018. „Nikolaj (Ziorov).” W *Pravoslavnaâ* encyklopediâ. Tom L. Moskwa: Cerkovno-naučnyj centr „Pravoslavnaâ Encikolopedia”: 322-328.

Borkowski, Andrzej. 2015. *Między Konstantynopolem a Moskwą. Źródła greckie do autokefalii Kościoła prawosławnego w Rzeczypospolitej (1919-1927)*. Białystok: Uniwersytet w Białymstoku.

Borkowski, Andrzej. 2023. „Polityka państwa wobec Kościoła prawosławnego w Polsce w latach 1918-1921.” *Elpis* 25: 73-80.

Čencova, Vera. 2020. *Kievskaâ mitropoliâ mežu Konstantinopolem i Moskvoj. 1686*. Kiev: Duh i Litera.

Černaja, Varvara. 1993. „Kratkoe žizneopisanie mitropolita Serafima (Čičagova).” W *Da budet volâ Tvoâ*. Tom 1, 5-32. Moskwa/Sankt-Peterburg: Vyd. Sretenskogo Monastyra.

Dawidziuk, Mikołaj. 2008. *Unia w Kuraszewie*. Bielsk Podlaski/Studziwody: Stowarzyszenie Muzeum Małej Ojczyzny w Studziwodach.

- Doroš, Nataliâ. 2000. *Pravoslavnyj Grodno*. Grodno: Grodno.
- Dudra, Stefan. 2010. *Metropolita Dionizy (Waledyński) 1876-1960*. Warszawa: Warszawska Metropolia Prawosławna.
- „Eidiseis. Orthodoxoi Polōnias.” 1921. *Ekklēsiastikī Alitheia* 41: 143a.
- Georgievskij, Evlogij. 1947. *Put' moej žizni: vospominaniâ mitropolita Evlogiâ*. Red. Tat'âna Manuhina. Pariž: YMCA press.
- Grâznov, Georgij. 1976. „Arhiepiskop Varšavskij i Privislinskij Nikolaj (Ziorov): K 125-letiu so dnâ roždeniâ.” *Žurnal Moskovskoj Patriarii* 12: 66-70.
- Gromadskij, Aleksij. 1932. *Pamâti Vysokopreosvâšenogo Mitropolita Mihaila Ermakova*. Varšava: Sinodal'naâ tipografiâ.
- Gromadskij, Aleksij. 1937. *K istorii Pravoslavnoj Cerkvi v Pol'se za desâtiletie prebyvaniâ vo glave ee Blažennejšego Mitropolita Dionisiâ, 1923-1933*. Varšava: Varšavskaâ Pravoslavnaâ Metropolia.
- Inozemcev, Aleksandr. 1923. „Vysokopreosvâšennejšij Georgij (Âroševskij), Mitropolit Varšavskij i vsej pravoslavnoj cerkvi v Pol'se (biografičeskij očerk).” *Vestnik Pravoslavnoj Mitropolii v Pol'se* 7-8: 9-12.
- Kireev, Aleksandr. 2002. *Eparhii i arhieriei Russkoj Pravoslavnoj Cerkvi v 1943-2002 godah*. Moskva: Sokolova G.F.
- Koržič, Nikolaj, i Feodor Krivonos, Gennadij Šejkin. 2003. *Pravâšie arhieriei Minskoj eparhii 1793-2003 gg*. Minsk: Svâto-Petro-Pavlovskij sobor.
- Kostûk, Vasilij. 2000. *Istoriâ Polesskoj eparhii (1922-1944)*. Brest: Brestskaâ oblastnaâ tipografiâ.
- Krasowski, Krzysztof. 1988. *Związki wyznaniowe w II Rzeczypospolitej. Studium historyczno-prawne*. Warszawa/Poznań: PWN.
- Kruszyński, Marcin. 2010. *Ambasada RP w Moskwie 1921-1939*. Warszawa: IPN.
- Kukurudza, Andrij. 2010. „Ėpiskop Dionisij (Valedins'kij) v mižkonfesijnih kolizijah 1918–1921 rr.” W *Materiali Vos'moi naukovoi konferencii „Cerkva – nauka – suspil'stvo: pitannâ vzaemodii”*

- (Kiïv, 26-28 travnâ 2010 r.). Red. Kostântin Krajnîj, 24-26. Kiïv: NKPIKZ.
- Lazareva, Nataliâ, red. 2000. „Perepiska Svâtitelâ Tihona Patriarha Vserossijskogo i mitropolita Evlogiâ (Georgievskogo). 1921-1922.” *Učenyje zapiski Rossijskogo Pravoslavnogo universiteta ap. Ioanna Bogoslova* 6: 96-108.
- Mazyrin, Aleksandr. 2007a. „Vopros o zamešenii Kievskoj kafedry v 1920-e gody.” *Vestnik PSTGU. II: Istorîâ. Istorîâ Russkoj Pravoslavnoj Cerkvi* 23 (2): 58-67.
- Mazyrin, Aleksandr. 2007b. „Vopros o zamešenii Kievskoj kafedry v 1920-e gody.” *Vestnik PSTGU. II: Istorîâ. Istorîâ Russkoj Pravoslavnoj Cerkvi* 24 (3): 118-131.
- Mazyrin, Aleksandr. 2007c. „Vopros o zamešenii Kievskoj kafedry v 1920-e gody.” *Vestnik PSTGU. II: Istorîâ. Istorîâ Russkoj Pravoslavnoj Cerkvi* 25 (4): 62-70.
- Michalczuk, Witali. 2022. *Metropolita Dionizy Waledyński wielki hierarcha i prawosławny obywatel Rzeczypospolitej – biografia w rzeczach, fotografiach i archiwaliach*. Kraków: Scriptum.
- Mironowicz, Antoni. 2005. *Cerkiew prawosławna w II Rzeczypospolitej*. Białystok: Agencja Wydawnicza EkoPress.
- Mironowicz, Antoni. 2023. *Cerkiew prawosławna w Polsce i jej droga do autokefalii*. Warszawa: Warszawska Metropolia Prawosławna.
- Nikitin, Dimitrij. 2008. „Elevferij (Bogoâvlenskij).” W *Pravoslavnaâ ênciklopediâ*. Tom XVIII. Moskva: Cerkovno-naučnyj centr „Pravoslavnaâ Encikolopedia”: 280-282.
- Novinskij, Vasilij. 2005. *Očerk istorii pravoslaviâ v Litve*. Vil'nûs: Pravoslavnoe Bratstvo Litvy.
- „Opredelenie Svâšennogo Sobora Pravoslavnoj Rossijskoj Cerkvi ob. eparhial'nom upavlenii.” 1994. W *Sobranie Opredelenij i Postanovlenij Svâšennogo Sobora Pravoslavnoj Rossijskoj Cerkvi, 1917-1918 gg. (reprint izd. 1994 g.)*. Tom I, 17-33. Moskva: Sobornago Soveta.

- „Opredelenie Svâšennogo Sobora Pravoslavnoj Rossijskoj Cerkvi ob. ustrojstve Varšavskoj eparchii v predelah byvšego Carstva Pol'skogo.” 1994. W *Sobranie Opredelenij i Postanovlenij Svâšennogo Sobora Pravoslavnoj Rossijskoj Cerkvi, 1917-1918 gg. (reprint izd. 1994 g.)*. Tom IV, 23-24. Moskva: Sobornago Soveta.
- Orlovskij, Damaskin. 1996. *Mučeniki, ispovedniki i podvižniki blagočestiâ Russkoj Pravoslavnoj Cerkvi XX stoletîâ. Žizneopisaniâ i materialy k nim*. Tom II. Tver': Bulat.
- Papierzyńska-Turek, Mirosława. 1980a. „Problem autokefalii Kościoła prawosławnego w Polsce w latach 1918-1939.” *Euhemer – Przegląd Religioznawczy* 24 (1): 53-65.
- Papierzyńska-Turek, Mirosława. 1980b. „Problem autokefalii Kościoła prawosławnego w Polsce w latach 1918-1939.” *Euhemer – Przegląd Religioznawczy* 24 (3): 71-78.
- Papierzyńska-Turek, Mirosława. 1989. *Między tradycją a rzeczywistością. Państwo wobec prawosławia 1918-1939*. Warszawa: PWN.
- Pawluczuk, Urszula. 2007. *Życie monastyczne w II Rzeczypospolitej*. Białystok: Uniwersytet w Białymstoku.
- Pelica, Grzegorz. 2007. *Kościół prawosławny w województwie lubelskim (1918-1939)*. Lublin: Fundacja Dialog Narodów.
- Pol, Krzysztof. 1999. „Aleksander Lednicki (1866-1934).” *Zeszyty Historyczne* 129: 3-43.
- Prelovs'ka, Īrina, 2007. „Doslidžennâ biografii ekzarha Mihaïla (Ėrmakova): metodologični aspekti vivčennâ žittëpisiv diâčiv Pravoslavnoï cerkvi v Ukraïni.” W *Lavr's'kij al'manah: Kiëvo-Pečers'ka Lavra v konteksti ukraïns'koï istorii ta kyl'turi: zb. nauk. prac'*. Tom 17, 118-128. Kiïv: DP NVC „Prìorìteti”.
- Raevskaâ-H'úz, Ol'ga, red. 1987. *Pamâti Vladyki Sergiâ Pražskogo*. N'û-Jork: RBR.
- Sokol, Kirill. 2002. *Russkaâ Varšava*. Moskva: MID „Sinergiâ”.
- Starodub, Andrij. 1999. „Pravoslavnaâ Cerkva u Pol'si 1918-1922 rokiv: «ukraïns'ka skladova» ũrisdikičnijih konfliktiv (za materialami

- fondu ministerstwa ispowidan' UNR)." *Naukovi zapiski: Zbirnik prac' molodih včeniĥ Institutu ukraïnskoï arheografii ta džere-loznavstva im. M.S. Gruševs'kogo NANU* 4: 343-350.
- Starodub, Andrij. 2002. „Mitropolit Mihaïl (Ėrmakov) (1862-1929): deâki aspekti ostann'ogo periodu diâl'nosti ta obstavini smerti." *Naukovi zapiski: Zbirnik prac' molodih včeniĥ Institutu ukraïnskoï arheografii ta džere-loznavstva im. M.S. Gruševs'kogo NANU* 9: 442-479.
- Starodub, Andrij. 2013. „Kontakty miž Regents'koû radoû Pol's'kogo Korolivstva ta višim kerivnictwom Rosijs'koï pravoslavnoï cerkvi v spravì organizacii upravlinnâ Varšavs'koû pravoslavnoû êparhiëtù (veresen' -žovten' 1918)." *Īstoriâ religij v Ukraïni: naukovij šoričnik* 23 (1): 638-646.
- Starodub, Andrij. 2014. „«Kiivs'kij» period žittâ ì diâl'nosti Preosvâšen-nogo Dionisiâ (Valedins'kogo) (gruden' 1918–sìčen' 1919 r.)" *Lavr's'kij al'manah: Kiëvo-Pečers'ka Lavra v kontekstì ukraïns'koï istorii ta kyl'turi: zb. nauk. prac'* 28: 68-76.
- Svitič, Aleksandr. 1997. „Pravoslavnaâ Cerkov' v Pol'se i eë avtokefaliâ." *W Pravoslavnaâ Cerkov' na Ukraine i v Pol'se v XX stoletii: 1917-1950*. Red. Kirill Fotiev, Aleksandr Svitič, 1-231. Moskva: Krutickoe Patriaršie Podvor'e.
- Ul'ânovs'kij, Vasil'. 1997. *Cerkva v Ukraïns'kij Deržavì 1917-1920 rr. (doba Ukraïns'koï Central'noï Radi)*. Kiiŭ: Libid'.
- Valetta, Iõannou, red. 1864. *Fõtiau tou sofõtatau kai agiõtatau Patriarchou Kõnstantinoypoleõs, Epistolai*. En Londinõ: D. Nutt.
- Zernov, Nikolaj, red. 1965. *Mitropolit Vladimir: svâtitel' – molitvennik (1873-1959)*. Pariž: Večnoe.
- Znosko-Borovskij, Mitrofan. 2006. *Hronika odnoj žizni*. Moskva: Svâto-Vladimirskoe bratstvo.
- Żeleźniakowicz, Serafin. 1982. „Z historii Kościoła prawosławnego w okresie międzywojennym (1918-1939)." *Wiadomości Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego* 3-4: 14-22.

CHRZEŚCIJAŃSKA AKADEMIA TEOLOGICZNA
w WARSZAWIE

Rok LXV

Zeszyt 4

ROCZNIK TEOLOGICZNY

[E-WYDANIE]

WARSZAWA 2023

REDAGUJE KOLEGIUM

dr hab. Jakub Sławik, prof. ChAT – redaktor naczelny

dr hab. Jerzy Ostapczuk, prof. ChAT – zastępca redaktora naczelnego

prof. dr hab. Tadeusz J. Zieliński

dr hab. Borys Przedpełski, prof. ChAT

dr hab. Jerzy Sojka, prof. ChAT – sekretarz redakcji

MIĘDZYNARODOWA RADA NAUKOWA

JE metropolita prof. dr hab. Sawa (Michał Hrycuniak), ChAT

abp prof. dr hab. Jerzy Pańkowski, ChAT

bp prof. ucz. dr hab. Marcin Hintz, ChAT

prof. dr hab. Atanolij Aleksiejew, Państwowy Uniwersytet w Petersburgu

prof. dr Marcello Garzaniti, Uniwersytet we Florencji

prof. dr hab. Michael Meyer-Blanck, Uniwersytet w Bonn

prof. dr hab. Antoni Mironowicz, Uniwersytet w Białymstoku

prof. dr hab. Wiesław Przyczyna, Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie

prof. dr hab. Eugeniusz Sakowicz, Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego
w Warszawie

prof. dr hab. Tadeusz Stegner, Uniwersytet Gdański

prof. dr Urs von Arx, Uniwersytet w Bernie

prof. dr hab. Piotr Wilczek, Uniwersytet Warszawski

Redakcja językowa – Kalina Wojciechowska
Korekta tekstów angielskich – Karen Wasilewska
Skład komputerowy – Jerzy Sojka

BWHEBB, BWHEBL, BWTRANS [Hebrew]; BWGRKL, BWGRKN, and BWGRKI [Greek]
PostScript® Type 1 and TrueType fonts Copyright ©1994-2013 BibleWorks, LLC.
All rights reserved. These Biblical Greek and Hebrew fonts are used with permission
and are from BibleWorks (www.bibleworks.com)

eISSN: 2956-5685

Wydano nakładem
Wydawnictwa Naukowego ChAT
ul. Broniewskiego 48, 01-771 Warszawa, tel. +48 22 635-68-55
Objętość ark. wyd.: 13,5. Nakład: 100 egz.
Druk: druk-24h.com.pl
ul. Zwycięstwa 10, 15-703 Białystok

SPIS TREŚCI

IN MEMORIAM

- Ks. bp prof. dr hab. Wiktor Wysoczański 653
Ks. dr hab. Rościśław Kozłowski 655

ARTYKUŁY

- JAKUB SŁAWIK, *“For there are eunuchs who have been so from birth” – Proposal of a new interpretation of Matt. 19:12* 657
GRZEGORZ OLEK, *Where does the hendiadys in Phil. 1:1 come from? About the origins, misunderstandings, and argumentation of a questionable theory in English commentaries on Philippians 1:1* 681
SERHII SHUMYLO, *The connection between Holy Mount Athos and the Ukrainian and Belarusian lands of the Polish-Lithuanian Commonwealth in the 16th century* 693
BP ANDRZEJ BORKOWSKI, *Organizacja Kościoła prawosławnego w II Rzeczypospolitej (1918-1921)* 713
PANAGIOTIS TZOUMERKAS, *The Autocephalous Church of Poland during World War II: An Anecdotal Memorandum-Report of the Archbishop Grodno Savva (Sowieci) to the Ecumenical Patriarch Benjamin* 741
PIOTR NOWAK, *Instytucjonalne kształcenie kadr pentekostalnych w Polsce w latach 1930-1938* 797
BORYS PRZEDPELSKI, *Oficjalny dialog ekumeniczny między Kościołem Starokatolickim Mariawitów i Kościołem Rzymskokatolickim w latach 1997-2011* 823

RECENZJE

- Theißen, Gerd, i Annette Merz. 2023. Wer war Jesus? Der erinnerte Jesus in historischer Sicht. Ein Lehrbuch. Göttingen: Vandenhoeck&Ruprecht, ss. 592. ISBN 978-3-8252-6108-5 (GRZEGORZ OLEK)* 893
Spoleczny kontekst braterstwa i przyjaźni w świetle księżki: Zduniak, Agnieszka, i Artur Wysocki. 2023. Powszechne braterstwo a lokalna przyjaźń. Wokół encykliki «Fratelli Tutti». Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, ss. 272. ISBN 978-83-8281-151-3 (DOROTA GIZICKA) 899

KRONIKA

<i>Wizyta studentów z Uniwersytetu Padeborn (29-30 marca 2023)</i> (JERZY SOJKA).....	909
<i>Ogólnopolska Konferencja Naukowo-Metodyczna: „Pedagogika religii i kultury w perspektywie socjalizacji i egzystencjalnych potrzeb uczniów” (11 maja 2023)</i> (ELŻBIETA BYRTEK)	911
<i>Międzynarodowa konferencja naukowa „50 lat Konkordii Leuenerskiej – dziedzictwo i wyzwania” (24 maja 2023 roku)</i> (JERZY SOJKA).....	915
<i>Inauguracja roku akademickiego 2023/2024 (5 października 2023)</i> (JAROSŁAW ZABROCKI).....	919
<i>Konferencja naukowa „Oblicza pentekostalizmu – konteksty kulturowe i społeczne. Perspektywa międzywyznaniowa i religioznawcza” (24 listopada 2023)</i> (PIOTR NOWAK, ANDRZEJ MIGDA)	923
Wykaz autorów	931
Recenzenci <i>Rocznika Teologicznego</i> w roku 2023	933

Contents

IN MEMORIAM

Ks. bp prof. dr hab. Wiktor Wysoczański	653
Ks. dr hab. Rościław Kozłowski.....	655

ARTICLES

JAKUB SLAWIK, “ <i>For there are eunuchs who have been so from birth</i> ” – <i>Proposal of a new interpretation of Matt. 19:12</i>	657
GRZEGORZ OLEK, <i>Where does the hendiadys in Phil. 1:1 come from? About the origins, misunderstandings, and argumentation of a questionable theory in English commentaries on Philippians 1:1</i>	681
SERHII SHUMYLO, <i>The connection between Holy Mount Athos and the Ukrainian and Belarusian lands of the Polish-Lithuanian Commonwealth in the 16th century</i>	693
BP ANDRZEJ BORKOWSKI, <i>Organization of the Orthodox Church in the Second Polish Republic (1918-1921)</i>	713
PANAGIOTIS TZOUMERKAS, <i>The Autocephalous Church of Poland during World War II: An Anecdotal Memorandum-Report of the Archbishop Grodno Savva (Sowietow) to the Ecumenical Patriarch Benjamin</i>	741
PIOTR NOWAK, <i>Institutional Education of Pentecostal staff in Poland in the years 1930-1938</i>	797
BORYS PRZEDPELSKI, <i>Official Ecumenical Dialogue between the Old Catholic Mariavite Church and the Roman Catholic Church in the years 1997-2011</i>	823
REVIEWS	
<i>Theißen, Gerd, and Annette Merz. 2023. Wer war Jesus? Der erinnerte Jesus in historischer Sicht. Ein Lehrbuch. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, pp. 592. ISBN 978-3-8252-6108-5 (GRZEGORZ OLEK)</i>	893

<i>The social context of fraternity and friendship in the light of the book: Zduniak, Agnieszka, and Artur Wysocki. 2023. Powszechne braterstwo a lokalna przyjaźń. Wokół encykliki «Fratelli Tutti». Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego pp. 272. ISBN 978-83-8281-151-3</i>	
(DOROTA GIZICKA).....	899

CHRONICLE

<i>Visit of students from the University of Paderborn (29-30th March 2023)</i>	
(JERZY SOJKA).....	909
<i>National Scientific and Methodological Conference: “Pedagogy of religion and culture in perspective of socialization and existential needs of students” (11th May 2023)</i>	
(ELŻBIETA BYRTEK).....	911
<i>International Theological Conference „50 Years Leuenberg Agreement – Heritage and Challenges” (24th May 2023)</i>	
(JERZY SOJKA).....	915
<i>Inauguration of the academic year 2023/2024 (5th October 2023)</i>	
(JAROSŁAW ZABROCKI).....	919
<i>Scientific conference: “Aspects of Pentecostalism – Cultural and social contexts. An interfaith and religious studies perspective” (24th November 2021)</i>	
(PIOTR NOWAK, ANDRZEJ MIGDA).....	921
List of authors	931
List of reviewers of <i>Theological Yearbook</i> in 2023	933

Wykaz autorów

Jakub Ślawik, j.slawik@chat.edu.pl, Chrześcijańska Akademia Teologiczna w Warszawie, ul. Broniewskiego 48, 01-771 Warszawa

Grzegorz Olek, g.olek@chat.edu.pl, Chrześcijańska Akademia Teologiczna w Warszawie, ul. Broniewskiego 48, 01-771 Warszawa

Serhii Shumyło, institute@afon.org.ua, Institute of History of Ukraine, National Academy of Sciences of Ukraine, 126 Velyka Vasylykivska St., of.1, Kyiv, Ukraine 03151

Andrzej Borkowski, a.borkowski@chat.edu.pl, Chrześcijańska Akademia Teologiczna w Warszawie, ul. Broniewskiego 48, 01-771 Warszawa

Panagiotis Tzoumerkas, tzoumerkas@past.auth.gr, Aristotle University of Thessaloniki, Faculty of Theology, School of Social Theology and Christian Culture, 54124 University Campus, Thessaloniki – Greece

Piotr Nowak, p.nowak@chat.edu.pl, Chrześcijańska Akademia Teologiczna w Warszawie, ul. Broniewskiego 48, 01-771 Warszawa

Borys Przedpełski, b.przedpelski@chat.edu.pl, Chrześcijańska Akademia Teologiczna w Warszawie, ul. Broniewskiego 48, 01-771 Warszawa